

Zlatko Hasanbegović MUSLIMANI U ZAGREBU 1878.-1945.: DOBA UTEMELJENJA

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, 2007., 624 str.

Dosadašnja historiografija nije stavljala pod povećalo povijest muslimanske zajednice u sklopu suvremene Hrvatske. Tu prazninu ispunio je svojim sustavnim istraživanjima Zlatko Hasanbegović, povjesničar mlađega naraštaja. U njegovoj prvoj monografiji, utemeljenoj na obranjenom magisteriju, on odgovara na ključna pitanja o suvremenoj prošlosti zagrebačkih muslimana. Ispisujući njihovu kolektivnu biografiju, pokazuje nam tko su oni bili, kako su se prilagođavali novoj sredini, čime su se bavili, kako su politički promišljali, na koji su se način organizirali, kakav su odnos imali prema vlastitoj zajednici, zašto je ponekad dolazilo do razmimoilaženja između Islamske vjerske zajednice i laičkih udruga te zašto su neki njihovi projekti bili uspješni ili neuspješni.

Hasanbegović ističe da su zagrebački muslimani s povijesnoga gledišta bili mlada i mala zajednica. Donošenjem Zakona o priznanju islamske vjeroispovijesti muslimani (1916.) mogli su se trajnije naseljavati na prostoru banske Hrvatske. Neposredno nakon Prvoga svjetskog rata, početkom 1919., brojili su oko 200 pripadnika (str. 56), a pojačano useljavanje uslijedilo je za velike svjetske gospodarske krize, što bi značilo da su demografska kretanja bila ekonomski determinirana.

Sadržaj knjige kronološki započinje s 1878. godinom kao prekretnicom izazva-

nom austro-ugarskim zauzećem Bosne i Hercegovine, koje je uklonilo višestoljetnu žarišnu točku između dvaju imperija. Odlukama Berlinskoga kongresa i njihovim provedbama nestao je pojam predziđa kršćanstva iz službene politike, čime je otvorena nova stranica u odnosima prema muslimanima. Od okupacije postupno su se uspostavljali sve brojniji dodiri bosansko-hercegovačkih muslimana s područjem banske Hrvatske. Sa socijalnoga gledišta, napose su izgrađene veze između studenata i trgovaca, koji probijaju led u povezivanju sa stanovništvom Hrvatske unutar "crno-žute" Monarhije. Hasanbegović smatra da je Zagreb tada iz geopolitičkih razloga stekao važnost za muslimane. Zbog blizine granice s BiH glavni hrvatski grad postaje jedno od središta nove habsburške "islamske" politike (str. 23), a pridodao bih da u širem smislu Zagreb nastavlja biti jedno od uporišta dijela nositelja visoke politike Dvojne Monarhije prema čitavom Balkanu, neovisno o vjerskoj identifikaciji. S druge strane, sami muslimani tvrde da je za njih, prema iznesenim izvorima, Zagreb grad na "pragu prave Europe", što je u kontekstu neizbježnosti prihvaćanja promjena shvaćeno kao mjesto povezivanja sa središtima s višim stupnjem gospodarske i kulturne razvijenosti (str. 74).

Život muslimanske zajednice u Zagrebu autor promatra kroz obrise ideje moderne, koja dobiva polet u drugoj polovici 19. stoljeća, kada postupno utječe na promjene tradicionalnoga društva, uključujući većinsku katoličku zajednicu ili druge manjinske zajednice. Simbolični utjecaj modernizacije vidi se na primjeru nošenja odjeće kao izraza stila. Tako se uz prepoznatljiv fes započinju nositi građanska odijela koja simboliziraju prilagodbu promjenama uz zadržavanje posebne identifikacije.

Na većem broju stranica knjige očituje se jak utjecaj pravaštva na političko profiliranje zagrebačkih muslimana. Još su "stari pravaši", predvođeni svojim tvorcima Antom Starčevićem i Eugenom Kvaternikom, iskovali i njegovali tradiciju afirmativnih odnosa prema muslimanima,

nasuprot nekim tvrdokornim preduvjerenjima islamofoba koji su prezirali sve što je bilo povezano s Otomanskom Turskom, čime su onemogućili uspostavu interkulturalne komunikacije. Takav smjer izvornog islamofilstva nastavile su i pristaše modernoga pravaštva, među kojima su se isticali Eugen Kumičić, Josip Frank i Milan Ogrizović. Ključ razumijevanja uzajamnosti proizlazio je iz aksioma Ante Starčevića: "Vjera je stvar duševnosti, po vjeri se ne dijeli ni jedan narod, vjera mora biti slobodna tako da ne smije niko u ničiju dirati, ni svoju silom drugome namećati".

Islamofilstvo pravaštva bio je potencijal, dio sveobuhvatne kampanje u politici, kulturi i gospodarstvu, kojim se trebala ojačati hrvatska državna svijest i obostrano savezništvo između katolika i muslimana. Dokumenti kojima raspoložemo pokazuju da je pravaška ideja imala odjeka među mladim muslimanima, pogotovo studentima, kao što su bili Osman Nuri Hadžić, Mehmed Džellaludin Kurt, Safvet-beg Bašagić, Džafer Kulenović, Salih Baljić i drugi. Pravaštvo se isto tako prelilo i u sklop Bosne i Hercegovine, gdje je dio katolika i muslimana stao uz starčevićansku ideologiju. Ta ideja zajedništva nije patvorina, o čemu svjedoči intenzitet suradnje za austro-ugarske vladavine, ali i u kasnijem razdoblju s nekim drugim protagonistima. Čitajući ovu reprezentativnu knjigu, vidjet ćemo brojne primjere tesanja uzajamnosti koji su nekoć bili mogući i izvedivi: primjerice, možemo vidjeti da se na skupovima muslimanskoga društva Narodna uzdanica u Hrvatskom glazbenom zavodu (1940.) svira Bog i Hrvati, pjevaju sevdalinke i izvodi Musorgski. Istodobno, članovi spomenute udruge tada bilježe da su "postali purgeri", svjedočeći o uspjeljoj inkulturaciji (str. 99).

Kad je riječ o zbivanjima u svjetskom međuraću, znatan dio prostora posvećen je razvoju vjerskoga muslimanskog predstavništva i raščlambi vjerskoga života. U središtu pozornosti jest opis djelovanja zagrebačkoga muftije Ismeta Muftića, islamske vjerske općine (džematski medžlis) i zagrebačkih vojnih imama. Na temelju podrobna proučavanja dokumenata iz fondova Arhiva Medžlisa Islamske zajednice u Zagrebu i drugoga arhivskog gradiva jasno je protumačen sustav zajednice, a osobito su vrijedni konkretni pokazatelji njezina unutarnjega života, pri čemu nisu izbjegnute ni trzavice. Autor drži da su odnosi zagrebačkoga muftije i muslimanske zajednice u Zagrebu sa središnjim vjerskim vlastima u Sarajevu bile "od početka slabe i nerazvijene" i da se tek od 1938. s dolaskom Fehima Spahe na položaj reis-ul-uleme iskazalo veće zanimanje za vjersku subraću. Nove političke promjene, izazvane uspostavom Banovine Hrvatske u sastavu koje su se našli i dijelovi BiH s muslimanskim stanovništvom, prouzročile su novu dinamiku odnosa. Autor pokazuje da su banske vlasti iskazale poštovanje prema položaju i novopridošlih i starih muslimana. Potvrda za to gledište nalazi se i u izjavi muftije Muftića da "muslimani u Zagrebu napreduju, djeca u vjerskoj poduci 'ne zaostaju za onom u Bosni i Hercegovini', a vjerski prirez pokriva sve potrebe zajednice" (str. 86).

Za navedeno vrijeme, između dvaju svjetskih ratova, koje autor u skladu s državnim sklopom naziva "jugoslavenskim razdobljem", istaknuti su i primjeri djelovanja zagrebačkih podružnica udruga poput Muslimanskoga kulturno-prosvjetnog društva *Gajret* prorežimskog smjera i *Narodne uzdanice* s položajem "između", koje je podrazumijevalo nacionalnu oslonjenost na hrvatsku nacionalnu ideologiju, za razliku od sarajevske središnjice, koja je disala nacionalno neodređeno. Seciranje potonje udruge odličan je primjer uočavanja unutarnjih političkih borbi, vidljivih u široku spektru ideologija od radikalnoga hrvatskog nacionalizma u sjeni ustaštva,

preko "srednjeg puta" HSS-a do radikalne ljevice u obliku KPJ. Iz nizanja političkih okršaja uočava se da su zagrebački muslimani živo sudjelovali u političkim kretanjima, ne zauzimajući jednostran položaj, a u njihovoj svijesti prevladavala je ideja hrvatske nacionalne pripadnosti.

Najopsežniji dio knjige bavi se vremenom Nezavisne Države Hrvatske. Ne izbjegavajući osjetljiva pitanja iz doba Drugoga svjetskog rata, koja su dovela do korjenitih promjena sustava i ideja, do pojave posve drugačijih standarda u svim porama života, autor je pomno proučio odnos ustaškoga pokreta prema muslimanima i njihov status unutar NDH. U tom odsječku suvremene povijesti glavno je pitanje bilo što su muslimani u novoj državi i u kakvim koncepcijama mogu zadovoljiti svoje zasebne interese. Istaknuo je primjere imenovanja Osmana Kulenovića za prvoga potpredsjednika u prvoj vladi NDH i drugih uglednih muslimana na istaknutim mjestima u državnoj upravi, susrete zagrebačkoga muftije s poglavnikom, primanje "muhadžira" u Zagreb pred ratnim vihorom u BiH, financijske potpore siromašnim muslimanima, skrb za ratnu siročad i preimenovanja naziva ulica kao pokazatelje povoljna ozračja za muslimane u novoj državi, kojoj su zauzvrat na početku njezina života iskazali izraženu potporu. Napose je temeljito ocrtno preuređenje Doma likovnih umjetnika u džamiju. Iznio je i hipotezu da je u širim razmjerima došlo do muslimanske sklonosti prema osovinskim snagama gotovo u čitavom islamskom svijetu na tragu otpora nositeljima kolonijalnog sustava. Pokazao je i drugu stranu medalje. Zabilježio je intervencije muftije radi progona "svemoćnog ustaškog represivnog aparata" nad pojedinim muslimanima, a nije izbjegao o-

pisati ni gledišta muslimanskih intelektualaca vezanih uz lijeve ideologije, koja su se kosila s idejom NDH i selektivnom primjenom nacionalne diskriminacije.

Posljednji dio monografije odnosi se na neposredno poraće, obnovu jugoslavenske ideje i uvođenje komunističke vladavine. Ono nas uvodi u prevladavajuće ozračje represije. Poslijeratne promjene pravile su drakonske kazne po načelu *vae victis*. Dio poražene muslimanske elite uspio je izbjeći egzekucije, pronašavši sklonište u inozemstvu na raznim kontinentima. Oni slabije sreće ili su pali u naletu brzih likvidacija ili su upoznali rad revolucionarnoga sudstva. Autor je podrobno pristupio i uspostavi novoga društvenog uređenja, upozoravajući na razgradnju dijelova građanskoga društva. Osobito piše o ateizaciji i razvlašćivanju, koji su bili preslika sovjetskoga modela.

Knjiga nudi prostor za problematiziranje prepletanja vjerske svijesti i nacionalnog određenja. U tom smislu ona pruža primjere brojnih evolucija pojedinaca, bilo kad je riječ o nacionalnom identitetu muslimana ili o ideološkim podvojenostima. Taj je problem prisutan i kod Hrvata katoličke vjere koji se dijelom izražavaju kao integralni Jugoslaveni.

Ostaju pitanja na koje ćemo svi skupa još tražiti odgovore. Primjerice, analiza neuspjeha suradnje te pitanje povjerenja i utjecaja vanjskih čimbenika. Ili, promišljanje o tome koliko pojedini dijelovi povijesti mogu utjecati na suvremenost, koliko su opterećenje ili možda poticaj za nova usmjerenja u javnome životu.

Autor se ovom knjigom iskazao kao ozbiljan istraživač i revan povjesničar od kojega možemo očekivati još mnogo kvalitetnih studija. U ovom djelu zrcali se njegova nadarenost i zanatski besprijekorno odrađen posao, koji je bio mukotrpan jer je zahtijevao proučavanje statusa jedne skupine tijekom različitih vladavina: austro-ugarske, monarhističko jugoslavenske, endehaške i rane komunističke. Ono što treba naglasiti jest da on nije uzmaknuo pred osjetljivim pitanjima tih složenih raz-

doblja. Marljivo je prikupio, kritički obradio i interpretirao brojne faktografske podatke koji čitatelju nude odličnu panoramu sedamdeset godina povijesti muslimana u glavnome hrvatskom gradu. Osobito je dojmljiv slikovni dio, koji pruža uvid u niz do sada neobjavljenih fotografija. Ova je knjiga ujedno pionirski pothvat, jer je prva monografska povijest o muslimanima na ovom prostoru na kojemu danas živimo, a za one koji ne pripadaju muslimanskom krugu ona je poučna jer ih podrobno upoznaje s kulturom i običajima islama u europskom podneblju.

Stjepan Matković

Ivan Cifrić **BIOETIČKA EKUMENA** **Odgovornost** **za život susvijeta**

Pergamena, Zagreb, 2007., 279 str.

Povijest modernoga društva jest povijest "konflikata oko života, povijest koja s napretkom u mogućnosti života bilježi i napredak u mogućnosti njegova uništavanja" (str. 9). Prije znanstvene spoznaje i praktične primjene znanstveno-tehničkog iskoraka valja postaviti pitanje o njegovoj smislenosti za život i procijeniti moguću biotehnološku prijetnju. Iz tih je razloga pitanje života postalo ozbiljna tema čovjekove budućnosti kojom se bave razne profesije (str. 10). Najnovija Cifrićeva knjiga prilog je promišljanjima o odnosu čovjeka prema svijetu prirode i socijalnim okolnostima koje utječu na aktualna čovjekova

iskustva i aspiracije u hrvatskom društvu. Dakle, središnji je problem odnos pojedinaca/društva/civilizacije prema životu i "njegovo razumijevanje u sklopu zajednice života u uvjetima globalizacije koja vodi kulturnoj i biotičkoj homogenizaciji" (str. 9). Prvi se dio knjige temelji na teorijskom propitivanju suvremenih ekoloških problema na temelju koncepta bioetičke ekumene, dok se u drugom dijelu knjige podastiru rezultati empirijskog istraživanja provedenog 2005. godine na Sveučilištu u Zagrebu u sklopu projekta *Modernizacija i identitet hrvatskog društva*.

U prvom dijelu knjige *Kultura i susvijet*, što ga čine poglavlja *Bioetička ekumena* i *Od ekološkog do bioetičkog pitanja*, Cifrić ističe da iznosi osobne poglede na suvremeni ekološki problem, ali u drukčijoj pojmovnoj strukturi, dok globalnu perspektivu autonomije života objašnjava konceptom bioetičke ekumene. Život je oduvijek bio važan i za pojedinca i za društvo, a posljednjih desetljeća postao je i predmetom propitivanja mnogih znanosti. Upravo ta potreba za bioetičkim znanjima proizlazi, smatra Cifrić, iz činjenice da se, usprkos količini znanstvenoga znanja, kvaliteta života ne poboljšava (str. 23), pa on stoga naglašava nužnost orijentacijskoga znanja koje "može pomoći u prosudbi primjene znanstvenog znanja i ponuditi odgovore o postupanju prema životu ... Riječ je o planetarnom, dakle ekumenskom širenju vrijednosti života kao etičke norme za djelovanje u raznolikim kulturama današnjeg čovječanstva" (str. 23). Opća je teza rada da bioetička ekumena jest projekt integrativnoga prevladavanja kriza bioetičke i kulturne ekumene u kojem bioetička ekumena djeluje na nastajanje ekološkoga prosvjetiteljstva. Dakle, cilj je potaknuti razmišljanje o globalnom bioetičkom sklopu u drukčijoj pojmovnoj strukturi razmišljanja o raznolikom suvremenom svijetu suočenom s dvije tendencije koje imaju izvorište u kulturi, a odražavaju odnos moći zapadne civilizacije prema drugim kulturama i prema prirodi. Riječ je o kulturnom i biotičkom homogeniziranju.